

SÍDLA, ARTEFAKTY A ČAS...

Zborník štúdií
o dobe bronzovej
a dobe halštatskej
k 75. narodeninám
Ladislava Veliačika

2018

SÍDLA, ARTEFAKTY A ČAS...

**Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej
k 75. narodeninám Ladislava Veliačika**

**Lucia Benediková – Milan Horňák
(editori)**

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE

COMMUNICATIONES

**INSTITUTI ARCHAEOLOGICI NITRIENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARUM SLOVACAE**

TOMUS XXI

NITRAE MMXVIII

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
VIA MAGNA, S. R. O.

SÍDLA, ARTEFAKTY A ČAS...

**Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej
k 75. narodeninám Ladislava Veliačika**

**Lucia Benediková – Milan Horňák
(editori)**

Publikácia bola podporovaná projektmi VEGA 1/0399/18 a 2/0001/18
a Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-15-0491.

Vyšlo s finančnou podporou VIA MAGNA, s. r. o.

Lucia Benediková – Milan Horňák (editori)

Sídla, artefakty a čas...

Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej
k 75. narodeninám Ladislava Veliačika

Nitra – Vrútky 2018

Archaeologica Slovaca Monographiae
Communicationes, Tomus XXI

Hlavný redaktor	doc. PhDr. Matej Ruttkay, CSc.
Recenzenti	Mgr. Peter Barta, PhD., Mgr. Zora Bielichová, Mgr. Martin Golec, Ph.D., PhDr. Milan Salaš, DrSc., Mgr. Klára Šabatová, Ph.D., Dr hab. Marcin S. Przybyła
Výkonná redaktorka	Mgr. Lucia Benediková, PhD.
Počítačová sadzba	Beáta Jančíková
Návrh obálky	Mgr. František Hříbal, PhD.
Vydavateľ	Archeologický ústav SAV, Nitra VIA MAGNA, s. r. o., Vrútky
Tlač	VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava
Predná strana obálky	Záber na výskum na Hradiskách v Zemianskom Podhradí. Foto P. Romsauer 1991.
Zadná strana obálky	Letecký záber na polohu Hradiská v Zemianskom Podhradí. Foto I. Kuzma 1987.
Rozširuje	Archeologický ústav SAV Akademická 2, 949 21 Nitra tel.: +421/37/6943 209 e-mail: nraukniz@savba.sk

© Archeologický ústav SAV, 2018

© VIA MAGNA, s. r. o., 2018

ISBN 978-80-8196-020-8

NAJSTARŠIE OPEVNENIE VEĽKÉHO VRCHU
V DIVINKE¹

GABRIEL FUSEK – MICHAL HOLEŠČÁK

Oldest fortification of Veľký vrch in Divinka

Hillfort in Divinka was excavated twice, first time during the 20th and second time at the beginning of the 21st century. It is the biggest hillfort in the region of north-northwestern Slovakia. It consists of three areas: the acropolis, the peak part and suburbium, each with own fortification. The excavations were carried out on all the three parts of the hillfort and radiocarbon dating of the samples from the peak part and suburbium yielded exact data to identify two phases of the building of these ramparts, one during the Lusatian culture in the Final Bronze Age and second in the Early Medieval Period.

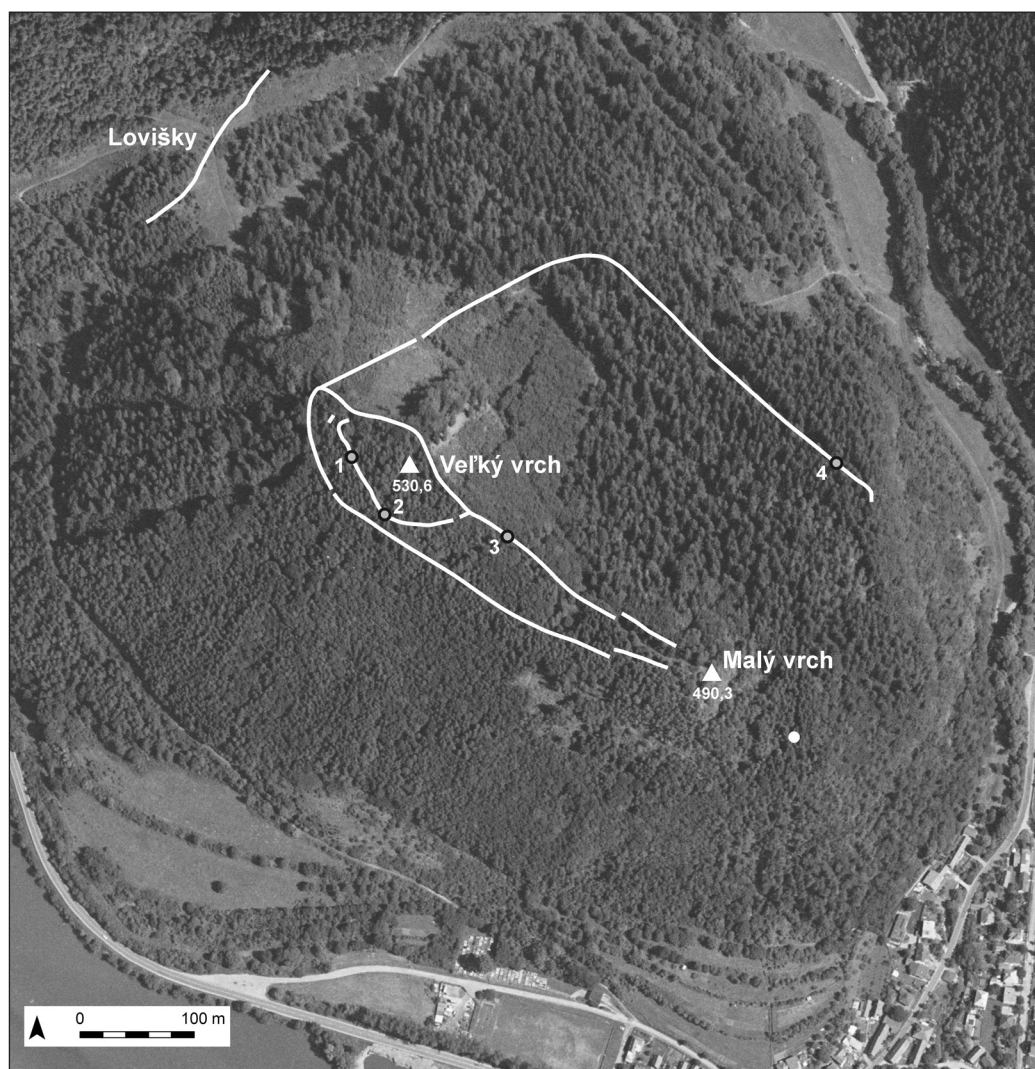
Key words: northwestern Slovakia, hillfort, Lusatian culture, radiocarbon dating

Veľký vrch, kopec týčiaci sa nad údolím Váhu v katastri obce Divinka v okrese Žilina, sa nachádza na rozhraní Bytčianskej a Žilinskej kotliny. Mohutné valy na jeho svahoch vymedzujú priestor s výmerou asi 12 ha. Úzky chrbát kopca, orientovaný v smere SZ – JV, má na opačných koncoch dva vrcholy: západnejší Veľký vrch (530,6 m n. m.) a východnejší Malý vrch (490,3 m n. m.) – vzdialené od seba asi 330 m. Toto úzke temeno je obopnuté valmi chrániacimi vrcholovú časť hradiska, len na Malom vrchu sa valy nenachádzajú, lebo v tomto priestore vrcholovú plošinu ohraničujú po bokoch veľmi strmé svahy a skalné bralo. Vnútorň val pri kóte Veľkého vrchu vyčleňuje z vrcholovej časti menšiu akropolu. Na severovýchodnom úbočí vrchu sa rozprestiera rozsiahle podhradie. K opevneniu vrcholovej časti prilieha juhozápadnou stranou, vlastnými valmi je chránené zo severozápadu a severovýchodu. Na juhovýchode sú prikre svahy nad dolinou riečky Divina ukončené bralami. Vďaka konfigurácii terénu, prirodzenej ochrane, tu nebolo potrebné budovať mohutné opevnenie z trvácneho materiálu (obr. 1).

Pri skúmaní hradiska tak v minulosti, ako aj dnes spolupracuje Archeologický ústav SAV Nitra s Považským múzeom v Žiline. V rokoch 1972–1973 sa v súvislosti s predpokladaným otvorením lomu na kameň na akropole uskutočnil záchranný výskum pod vedením K. Pietu a J. Moravčíka. Vtedajším geologickým prieskumom sa však nepotvrdili očakávania, otvorenie lomu prestalo byť aktuálne, a tak bola táto etapa vykopávok neočakávane ukončená, niektoré sondy zostali nedoskúmané. Na ďalší výskum neboli uvoľnené finančné prostriedky a neboli vyčlenené financie ani len na zasypanie sond. Z chronologického hľadiska závažným výsledkom záchranného výskumu bolo spresnenie datovania troch fáz využívania hradiska, na ktoré v minulosti na základe nálezov z povrchových prieskumov upozornil A. Petrovský-Šichman (1957, 88). Najstaršie osídlenie akropoly súvisí s lužickou kultúrou, najvýraznejšie pamiatky tu zanechali nositelia púchovskej kultúry, najmladšia fáza osídlenia patrí do veľkomoravského obdobia (Moravčík 1980, 30). Od roku 2013 na hradisku prebieha systematický zisťovací výskum, na ktorom sa zúčastňujú G. Fusek, M. Holeščák, A. Slaná a Z. Staneková. Rôzne veľkými sondami sa vzorkovali všetky tri funkčné komponenty hradiska, ktorými sa potvrdilo, prípadne aj spresnilo datovanie zo začiatku sedemdesiatych rokov. Pravda, intenzita osídlenia a jeho časové zaradenie je v rôznych polohách rozdielna.

Zámerom tohto príspevku je sprístupniť poznatky o počiatkoch budovania opevnenia na Veľkom vrchu, ktoré súvisia s obdobím lužickej kultúry. Valy hradiska sa dosiaľ skúmali na troch miestach. V rokoch 1972–1973 to boli dva rezy južným valom akropoly (obr. 1: 1, 2). V rokoch 2014–2015 sa tu uskutočnil revízný výskum v západnejšie situovanej sonde (obr. 1: 1). V tom istom čase sa jedným rezom skúmal

¹ Príspevok vznikol s podporou projektu APVV-15-0330 „Človek a krajina na Kysuciach a priľahlom Považí v stredoveku a na začiatku novoveku“.

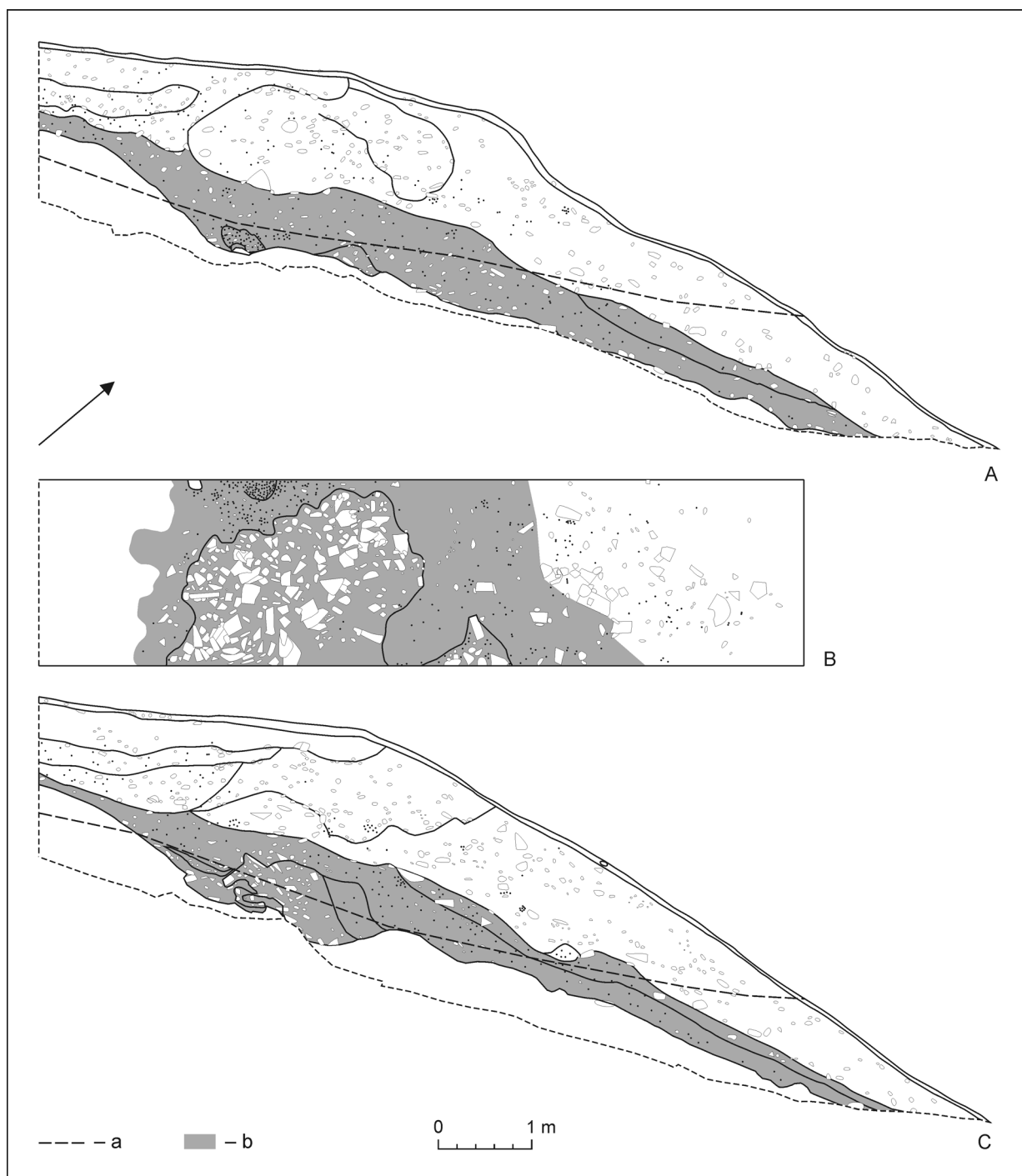

Obr. 1. Divinka. Na ortofotomape zobrazené v teréne rozpoznané fortifikačné stavby hradiska Veľký vrch. Krúžky označujú miesta, ktorými sa skúmali valy. 1 – akropola, sonda IV/1972 a sonda VV1; 2 – sonda I/1972; 3 – vrcholová časť hradiska, sondy VČ1 a VČ2; 4 – podhradie, sonda HP1.

val v najnižšej, severovýchodnej časti podhradia v polohe Holý prieloh (obr. 1: 4). Napokon sa v rokoch 2016–2017 dvomi sondami skúmal val medzi vrcholovou časťou a podhradím, zhruba v strede jeho dĺžky (obr. 1: 3). Práve nálezová situácia vo vrcholovej časti, spolu s tu získanými artefaktmi a ekofaktmi, umožnila datovať dobu výstavby pravekej fortifikácie.

VONKAJŠÍ VAL PODHRADIA

V polohe Holý prieloh (akronym HP) sa sondou HP1 skúmal val približne kopírujúci vrstevnicu svahu, a tiež k nemu priliehajúca plocha podhradia (obr. 1: 4). Jednoznačne sa rozpoznala existencia deštruovaných násypov dvoch valov v superpozícii (obr. 2). Ich telesá sa od seba odlišovali štruktúrou vrstiev a ich farebnosťou. Žlté hliny tvoriace teleso mladšieho valu boli nekompaktné, niekde hrudkovité, miestami sypké, zvrstvené, niektoré vrstvičky boli ílovité, žltohrdzavej farby. Vyskytovali sa v nich väčšie uhlíky, miestami v skupinkách. Uhlíky vytvárali aj súvislé vrstvičky, z dvoch z nich sa dali vy-preparovať väčšie časti brvien uložených v smere sondy, teda naprieč valom. Pri ich koncoch sa objavili zhluky uhlíkov, zvyškov s priebehom valu pozdĺžne ukladaných súčasti drevenej konštrukcie, a tiež sa vypreparovalo jedno menšie drevo z tejto časti konštrukcie komory. Výplň komôr tvorili súvrstvia

Obr. 2. Divinka, hradisko Veľký vrch. Profily a pôdorys sondy HP1 v podhradí. A – severozápadný profil; B – pôdorys; C – juho-východný profil. Legenda: a – úroveň kreslenia pôdorysu; b – deštrukcia staršieho z valov.

žltých a hrdzavohnedočervených hlín rôznych farebných tónov a kamene. Tieto sa pri zasýpaní a deštrukcii komôr skotúľali po násypovom kuželi a prirodzene sa akumulovali po bokoch komory. Na vonkajšej strane sa v čase postupného rozpadu valu väčšie kamene skotúľali do väčšej vzdialenosti. Val nebol oplášťovaný kamennými múrikmi, doklady o kamennej konštrukcii stien sa nezistili. Nevedno teda, či val tvorili len samotné drevené komory vyplnené hlinou a kameňmi, alebo steny staticky zaisťovali napríklad aj zvislé koly s pozdĺžnym debnením, ktorých zvyšky sme však v úzkej sonde nenašli. Z vnútornej strany mladšieho valu sa rozpoznal priekopovitý, žľabovitý útvar vyplnený masnejšou

sivožltou hlinou, asi pochádzajúcou z deštrukcie valu a splachov z vyššie položených polôh podhradia. Pred vybudovaním tohto valu odkopali časť povrchu deštrukcie valu staršieho a vytvorili tak stavebnú jamu, základňu valu nového.

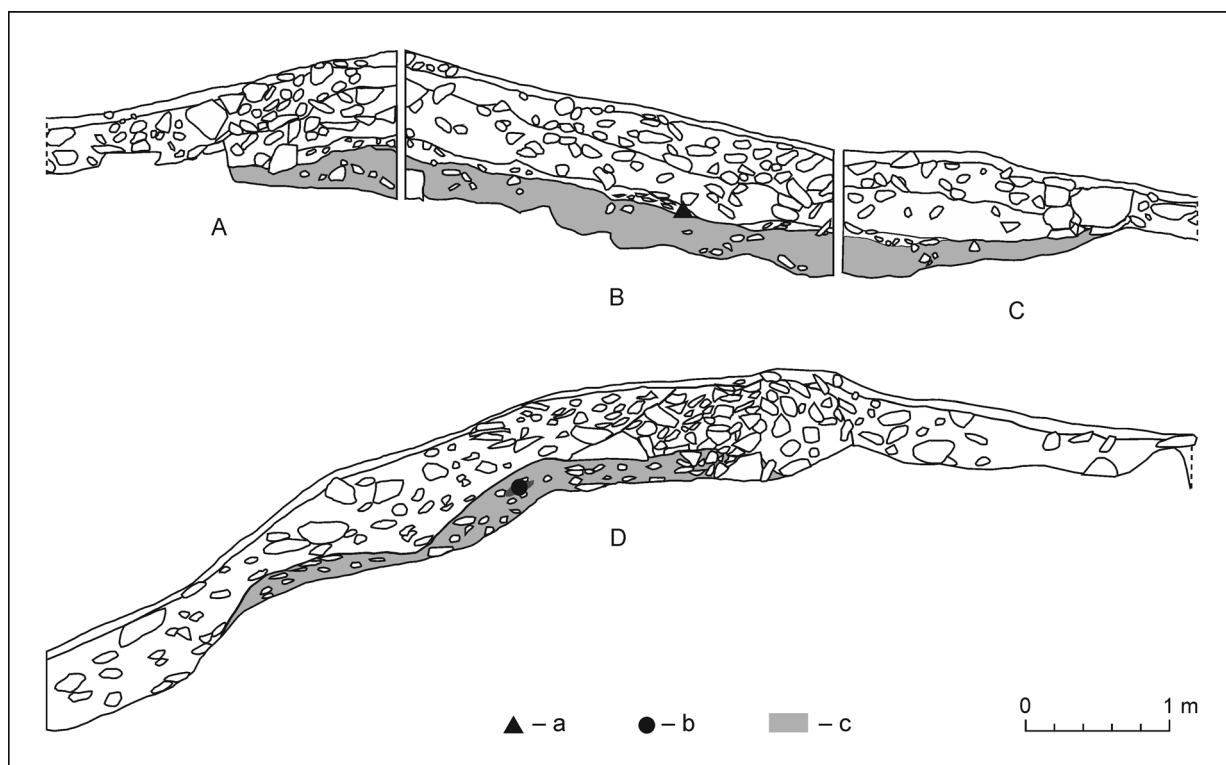
Ak neberieme do úvahy výplň komôr, tak starší val, resp. jeho deštrukciu tvorila vrstva žltej hliny, tvoriaca väčšinu objemu jeho telesa. Bola prevažne kompaktná, masťná a ílovitá. Uhlíky v nej boli úplne rozdrobené a presiaknuté hlinou. Na najvyššie položených miestach bola vrstva valu 90–110 cm hrubá, po spádnici sa stenčovala. Medzi dobou zániku staršieho valu a dobou výstavby mladšieho valu uplynulo dlhé obdobie, počas ktorého sa na povrchu staršieho valu vytvorila vegetačná vrstva hnedej farby, sčasti odstránená pri budovaní mladšieho valu. Na existenciu drevených komôr vyplnených hrdzavohnedou hlinou a kameňmi z podložia bez prítomnosti uhlíkov upozorňuje situácia zdokumentovaná tak v profiloch, ako aj v pôdoryse, kde sa prišlo na ich rozhranie vyplnené žltou hlinou s uhlíkmi. Na vnútornej strane valu sa podarilo identifikovať kolovú jamu zo stĺpa fixujúceho jeho stenu. V pôdoryse mala kolová jama priemer 40 cm a vyplňala ju sivožltá hlina s množstvom drobných uhlíkov. V severozápadnom profile bola naklonená proti svahu do priekopovitého útvaru nad ňou. Presne oproti nej v juhovýchodnom profile vidno postupne sa prevrstvujúce vrstvy z deštrukcie komory valu so žltými vrstvami, ktoré asi vznikali zosúvaním telesa valu a splachovaním hĺn z plochy podhradia. Kolová jama bola zapustená do podložia, obklopovali ju žlté hliny valu a výplne „priekopy“, ktoré sa ani farbou, ani konzistenciou hliny neodlišujú. Počas deštruovania telesa valu a jeho zosúvania sa do voľného priestoru priekopy nahol v smere proti svahu aj kôl. Vrstvy nad ním neboli porušené, t. j. jednoznačne nejde o pozostatok z konštrukcie mladšieho z valov, ktorá by situáciu porušila. Vnútorňa stena staršieho valu teda mala formu bližšie nešpecifikovanej drevenej horizontálnej konštrukcie, staticky zabezpečenej zvislými horizontálnymi kolmi rozmiestnenými v primeraných rozstupoch, z ktorých sa jeden zistil počas výskumu. Stratigrafickú situáciu treba vysvetliť tak, že kôl osadili do podložia tesne vedľa komory valu vyplnenej hlinou. Nad valom až po okraj výkopu stavebnej jamy sa nachádzal priekopovitý útvar. V procese deštrukcie valu sa zeminy jeho telesa zosunuli do priekopy, a preto vlastne pozostatky po kole prechádzali deštruovanou vrstvou a zároveň ňou boli prekryté.

Zániková vrstva telesa valu na svahu pod ním sa skúmala do vzdialenosti 10 m od spomenutej kolovej jamy, pôvodná šírka valu sa nezistila. Ukazuje sa, že val nebol opláštený kameňmi a na základe nálezovej situácie nebolo možné určiť šírku tejto fortifikačnej architektúry. Datovanie staršieho valu zostáva otvorené, pretože rozmočené, veľmi drobné uhlíky boli značne presiaknuté, kontaminované hlinou, takže neboli vhodné ani na rádiouhlíkovú AMS analýzu. K datovaniu sa ešte vrátíme v záverečnej úvahe. Podľa výsledkov rádiouhlíkovej analýzy mladší val postavili v mladšej fáze veľkomoravského obdobia (Fusek 2017, 41, obr. 9).

VAL MEDZI VRCHOLOVOU ČASŤOU HRADISKA A PODHRADÍM

Tento segment fortifikácie bol skúmaný dvomi sondami (obr. 1: 3), vzdialenými od seba 2,5 m. Jednou sondou (VČ1) sa skúmala plocha vrcholovej časti hradiska a sčasti aj val po jeho vrchol. Druhou sondou (VČ2) sa okrem sídliskovej plochy rezal aj val naprieč v celej jeho šírke. Vo vale bolo okrem povrchového humusu a podložia možné identifikovať štyri jeho vrstvy (obr. 3). Najvrchnejšia vrstva sa nachádzala priamo pod tenkou humusovou vrstvou, bola hnedá, sypká, obsahujúca stredne veľké kamene. V sonde VČ1 sa pod ňou nachádzala svetlejšia, sypkejšia vrstva plná rôzne veľkých kameňov. Na profile sondy VČ2 sa však táto svetlá vrstva nachádza priamo pod humusom, čo mohlo byť spôsobené tým, že v týchto miestach vedie po hrebeni valu chodník. V sonde VČ1 ju od spodnej vrstvy oddeľovala plošne nesúvislá, tenká kompaktná vrstvička z drobných kamienkov. Najspodnejšiu vrstvu predstavovala tmavá hlina s menšími kameňmi a relatívne veľkým počtom črepov, mazanice a drobných uhlíkov.

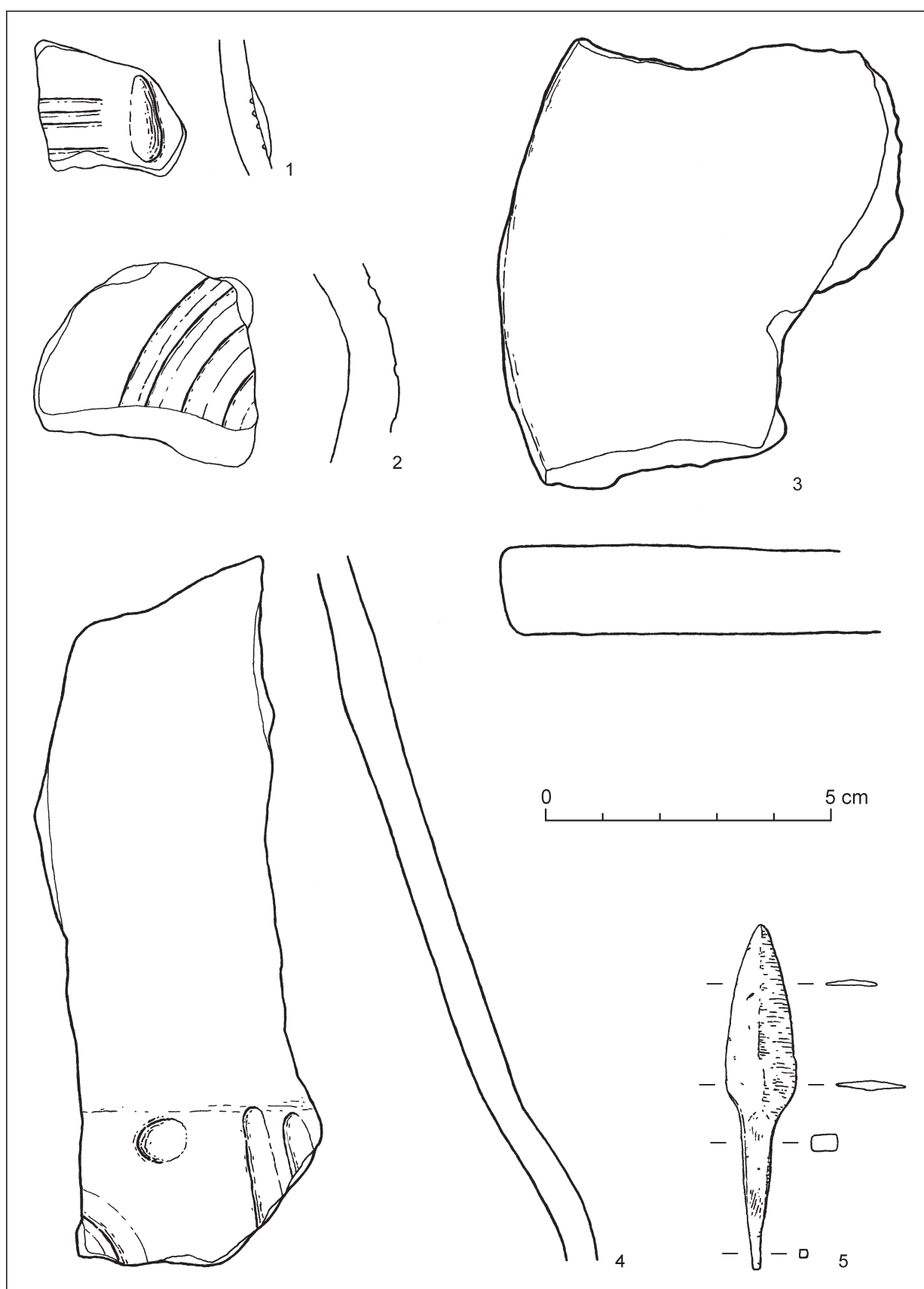
Podľa nálezovej situácie je možné vo vale vyčleniť dve etapy jeho výstavby. Prvú stavebnú etapu reprezentuje najspodnejšia vrstva, spočívajúca na skalnom podloží. Z jej vnútornej drevenej konštrukcie sa dochoval len jeden súvislý pás uhlíkov z priečne uloženého dreva (obr. 3: b). Val bolo natoľko deštruovaný, že sa nezistila ani jeho pôvodná šírka. Navyše povrch narušili výstavbou mladšieho opevnenia, lebo jeho budovatelia upravili vtedajší terén podľa svojich stavebných zámerov. Zvyšky staršieho opevnenia nad svahom upravili do terajšieho schodovitého tvaru, vytvoriac tak vonkajšiu bermu. Pri týchto terénnych úpravách zároveň vyrovnali korunu staršieho valu, pričom vytvorili aj tenkú hutnú nivelačnú

Obr. 3. Divinka, hradisko Veľký vrch. Profily sond vo vrcholovej časti. A – sonda VČ1, západný profil; B – sonda VČ1, severný profil; C – sonda VČ1, východný profil; D – sonda VČ2, východný profil. Legenda: a – miesto nálezu včasnostredovekého hrotu šípu; b – miesto odberu vzorky na rádiouhlíkové datovanie; c – deštrukcia staršieho z valov.

vrstvičku. Na takto upravenom teréne následne vybudovali mladší val, široký asi 2 m, s vonkajším aj vnútorným kamenným opláštením.

Z vrstvy tvoriacej násyp staršieho z valov pochádza síce pomerne početný, ale nevýrazný keramický materiál. Ide o 111 keramických črepov z rôznych nádob lužickej kultúry, niektoré nesú známky sekundárneho prepálenia. Zväčša ide o atypické zlomky, zvyčajne z hrubostenných nádob s hladeným vnútorným povrchom, ale vyskytli sa aj črepy s hladeným vonkajším povrchom. Zriedkavejšie sú obojstranne hladené až leštené črepy z tenkostenných nádob, medzi nimi sa vyskytujú aj nezdobené črepy z misiek alebo šálok. Farebná škála vnútorných i vonkajších povrchov je rozmanitá – sú tehlovej, okrovej alebo hnedosivej farby, čierny vonkajší povrch je výnimočný. Jazykovité úchytky alebo nepravé uchá sa nezistili, vyskytli sa ale malé zlomky pásikových úch, jedno je zdobené dvomi pozdĺžnymi žliabkami. Fragmenty ústí sú malé, lievikovite vyhnuté alebo skoro zvislé, okraje sú zaoblené, ojedinelo von rímsovito rozšírené. Jeden črep z najväčšej vydutiny tela hrubostennej nádoby so sivookrovým drsným povrchom je zdobený oblúkovými žliabkami (obr. 4: 2). Fragment bežne sa vyskytujúceho ornamentu neumožňuje nálež ani len zhruba chronologicky precizovať. Pozornosť si ale zasluhuje črep z hrdla nádoby zdobenej zvislým plastickým vývalkom, ku ktorému smeruje štvorica horizontálnych rýh (obr. 4: 1). Podľa vertikálneho i horizontálneho prehnutia a príslušných analógií (obzvlášť hojný je ich výskyt v Ilave; *Benediková/Katkinová/Budinský-Krička* 2016, obr. 87: 71, 220, 224; 88: 108, 111; 89: 272; 90: 3, 60; 91: 9; 93; 94: 235, 236; 95: 231; 97: 274) pochádza zo spodnej časti hrdla amfory typu A2_2 v Ilave, z variantov, aké sa na pohrebiskách lužickej kultúry vyskytujú predovšetkým v mladšej a na počiatku neskorej doby bronzovej (HA–HB1; *Benediková/Katkinová/Budinský-Krička* 2016, 171–185). Ďalší výrazný fragment pochádza z amfory s čiernym lešteným povrchom, vysokým kónickým hrdlom a nevýrazne odsadeným telom. Hornú časť pliec zdobili skupiny zvislo a oblúkovite prehnutých plytkých žliabkov, medzi ktorými sa hore nachádzala kruhová jamka (obr. 4: 4). Svojou miernou profiláciou i výzdobným motívom sa hlási do stupňa Diviaky nad Nitricou II (priama analógia ornamentu i profilu *Veliačik* 1991, obr. 24: 9), teda zodpovedá charakteristike amfor patriacich do stupňa HA2 (*Veliačik* 1991, 186, 188). K nie častým keramickým výrobkom bez zvláštneho prínosu k chronológii lužickej kultúry patria hrubé ploché okrúhle pokrievky či podložky (*Kujovský* 2015a, 208). Zlomok jednej sa našiel aj v diskutovanej vrstve (obr. 4: 3). Častým

Obr. 4. Divinka, hradisko Velký vrch. Vrcholová část, nálezy z sond VČ1 a VČ2. 1–4 – keramika; 5 – železo.

nálezom v tomto telese valu boli okrem črepov z nádob aj kúsky mazanice. Vyzdvihlo a zaevidovalo sa ich 37 kusov, zväčša ide o malé zlomky s obrúsenými hranami. Zvyčajne sú tehlovočervené, našli sa i čierne exempláre a porézne bledookrové. Niektoré kusy ale majú ostré hrany a sú na nich odtlačky tenkých prútov, odtlačky hrubších konárov sú výnimočné.

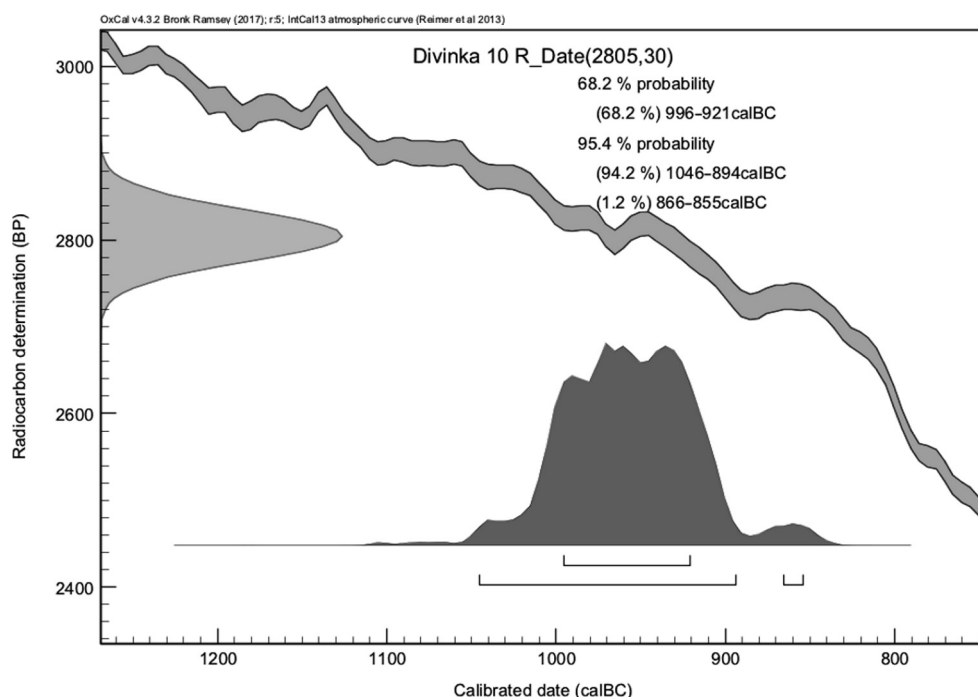
Pri určení doby výstavby valov na polykultúrnej lokalite v Divinke sa stretávame so všeobecným problémom, čím ju vlastne datovať. Artefakty nájdené v ich násypoch poskytujú termín *post quem*, teda v podstate neinformujú o tom, kedy fortifikačné dielo v skutočnosti vybudovali. Konkrétne v našom prípade opísané nálezy lužickej kultúry v spodnej vrstve vo vale medzi vrcholovou časťou a podhradím vôbec nemusia súvisieť s jeho výstavbou v dobe bronzovej. Vieme si predstaviť situáciu, že ho vybudovali nositelia púchovskej kultúry v dobe laténskej, prípadne Slovania vo veľkomoravskom období. Pri nasypávaní jeho telesa mohli na osídlenej ploche odobrať zeminu obsahujúcu predmety z dávno zaniknutých sídliskových objektov neopevneného výšinného sídliska lužickej kultúry, bez priameho vzťahu k času ich stavebných aktivít. Vyššie opísané nálezové situácie v oboch skúmaných sondách však s určitosťou doložili, že sa tu skúmali dva valy, presnejšie na deštrukčnej vrstve zaniknutého staršieho valu bol postavený val mladší.

Mladší z valov datujeme do veľkomoravského obdobia. Neskoršie datovanie neprichádza do úvahy, po veľkomoravskom období už nebol Veľký vrch osídľovaný. Zásadným argumentom pre jeho chronologické zaradenie je nález hrotu šípu (obr. 4: 5) z nivelizačnej vrstvy (obr. 3: a). Hrot má mierne konvexno-konkávnu čepeľ, ktorej maximálne rozšírenie je v spodnej časti hrotu. Čepeľ je plochá, z jednej strany s viditeľným miernym stredovým rebrom, prechádzajúca do krčka splošteného kvadratického prierezu, mierne odsadeného od taktiež kvadratického trňa. Na našom území sa mu tvarom čepele podľa publikovaného zobrazenia najviac podobá hrot šípu z mohyly 23 zo Skalice. Autorom publikácie je ale opísaný ako fragment hrotu s trojkridelkovitým prierezom (Budinský-Krička 1959, 92, tab. XXXIII: 2). Tvarovo obdobný, plochý, avšak výraznejšie profilovaný exemplár, vrátane naznačeného stredového rebra so schodovito odčleneným krčkom od trňa, sa našiel na hradisku v Bojnej (Pieta 2015, obr. 13: 16). Taktiež podobný, mierne deformovaný hrot pochádza z Dolnej Marikovej (Pieta 2016, obr. 10: 9). Pôvodne bol hrot z Bojnej priradený k šípmo s konvexno-konkávnym tvarom čepele typu AIII1 (Holeščák 2016, 17). Vo všeobecnosti je známy najmä zo slovanských hradísk, ktoré boli dobyté staromaďarskými vojskami na prelome 9. a 10. storočia až v prvej polovici 10. storočia (König 2016, 185, obr. 1; Schulze-Dörrlam 2002, 112, 114, obr. 4: 15–20).

Hroty šíпов pripisované staromaďarským bojovníkom sú však v drvivej väčšine širšie, ich maximálne rozšírenie je vyššie a bližšie k stredu hrotu, s konkávnou dolnou časťou omnoho výraznejšou. Z tohto dôvodu je vhodné vyčleniť samostatnú podskupinu, resp. typ hrotov, ktorých proveniencia tak nemusí byť spájaná so staromaďarskými výpravami. Na rozdiel od Bojnej na Veľkom vrchu nebol nájdený žiaden archeologický materiál, ktorý by bol možné spájať s týmito nájazdmi. Z tvarového hľadiska patrí hrot z Divinky k hrotom typu Ib podľa T. Kempkeho. Jeho pôvod je možné hľadať v škandinávskom prostredí, odkiaľ sa v 9. stor. dostáva medzi severozápadných Slovanov, kde je bežne používaný až do 10., prípadne prelomu 10. a 11. stor. (Kempke 1988, 293, obr. 27). Prítomnosť tohto hrotu šípu na sídlisku počas budovania druhej etapy fortifikácie dokazuje, že jej výstavba sa nemohla odohrať skôr ako vo včasnostredovekom období.

Samotná absencia nálezov púchovskej kultúry z deštrukcie staršieho valu nevyklučuje založenie veľkomoravského opevnenia na zaniknutej stavbe z doby laténskej. Túto hypotetickú úvahu sa podarilo odmietnuť vďaka rádiouhlíkovej analýze vzorky odobratej zo zuhoľnatených zvyškov konštrukčného dreva valu zachyteného vo východnom priečnom profile sondy VČ2 (obr. 3: b). Podľa archeobotanického posudku J. Mihályiovej (2017) ide o uhľiky z buka lesného (*Fagus sylvatica*). Fyzikálnu analýzu vzorky uskutočnilo Rádiouhlíkové laboratórium v Poznani. Jej výsledkom je konvenčný dátum 2805 ± 30 BP, t. j. 855 ± 30 pred n. l. Kalibrované dáta sú nasledovné: pravdepodobnostná hodnota σ_1 (68,2 %) vymedzuje interval rokov 996–921 pred n. l., pravdepodobnostná hodnota σ_2 (95,4 %) ponúka dva časové intervaly. Jeden je širší, s vysokou mierou pravdepodobnosti (94,2 %) – 1046–894 pred n. l., druhý je úzky, s veľmi nízkou mierou pravdepodobnosti (1,2 %) – 866–855 pred n. l. (obr. 5). Z uvedeného vyplýva, že dobu výstavby valu môžeme zhruba datovať do 10. stor. pred n. l.² Toto obdobie sa prekrýva s relatívnochronologickou fázou VII lužickej kultúry, patriacou do záveru mladšej a začiatku neskorej doby bronzovej,

² Nepovažujeme za vhodné snažiť sa o presnejšiu interpretáciu získaných výsledkov. Tá by si vyžadovala rádiouhlíkovú analýzu nie jednej, ale viacerých vzoriek. Získané kalibrované dáta by potom bolo potrebné podrobiť testu dobrej zhody a následne kombinovať.

Obr. 5. Divinka, hradisko Veľký vrch. Vrcholová časť, kalibračný diagram vzorky uhlíkov odobratých z konštrukčného dreva valu v sonde VČ2 (obr. 3: b).

čiže do záveru stupňa HA2 až do stupňa HB1, konvenčne absolútne datovanej do obdobia 1000–900 pred n. l. (Kujovský 2015b, 181).

Prítomnosť nálezov vo vrstve tvoriacej zemné jadro valu upozorňuje na to, že už pred výstavbou opevnenia sa na Veľkom vrchu nachádzalo výšinné sídlisko, buď neopevnené, alebo chránené provizórnymi zábranami, napríklad zásekmi a drevenými plotmi. Skromný počet dvoch charakteristických črepov lužickej kultúry len rámcovo umožňuje datovať obdobie existencie tohto sídliska do mladšej doby bronzovej, asi do jej mladšieho úseku, prípadne na začiatok neskorej doby bronzovej. K neskoršiemu vybudovaniu opevnenia z trvácich materiálov došlo po určitom, bližšie nešpecifikovanom čase, podľa výsledkov rádiouhlíkového datovania v prvom stupni neskorej doby bronzovej. Tento poznatok plne korešponduje s jubilantovým názorom o procese osídľovania výšinných polôh a budovania hradísk lužickej kultúry na Slovensku. Na základe dôverného poznania terénnych situácií na našich hradiskách a analýzy predmetov, predovšetkým kovových, formuloval zovšeobecnenie, podľa ktorého k výstavbe fortifikácií došlo až v stupni HB1 doby bronzovej. Stopy osídlenia z predchádzajúceho obdobia síce svedčia o využívaní výhodných polôh, ale nie sú späté s výstavbou opevnení (Veliačik 2004, 70, 71).

VAL NA AKROPOLE

Akropola sa nachádza na západnej strane vrcholovej časti hradiska, jeho súčasťou je aj kóta Veľkého vrchu. Má oválny tvar, zo severovýchodnej strany ju obopína val oddelujúci vrcholovú časť hradiska od podhradia, tiahnuci sa od Malého vrchu. Teda je to ten istý val, ktorý sa skúmal zhruba v strede vrcholovej časti a jeho datovaniu sme sa venovali vyššie. Z ostatných strán akropolu od okolia oddeluje vnútorný val, skúmaný v rokoch 1972–1973 (obr. 1: 1, 2). V rokoch 2014–2015 sa tu uskutočnil revízný výskum, pretože po roku 1973 nebol vtedajší výskum obnovený, a tak sondy nemohli byť kompletne zdokumentované. Revízná sonda sa hĺbila v západnej časti akropolu hradiska v mieste pôvodnej sondy IV (obr. 1: 1), po ktorej bola v teréne viditeľná depresia naprieč valom. Dva metre široká sonda VV1 (Veľký vrch 1) bola do nej vymeraná tak, aby približne polovicou pozdĺžne zasahovala dovnútra starej sondy, čím sa očakávalo overenie pôdorysnej situácie zo starého výskumu v mieste rezu opevnením. Zvyškom sondy VV1 sa pokryla nepreskúmaná časť, aby po jej doskúmaní bolo možné zdokumentovať neporušený profil valu.

Podľa našich zistení jadro valu tvoril zásyp zložený z veľkých kameňov a hlíny, zvyšky drevenej konštrukcie sa nenašli. Z vonkajšej i vnútornej strany ho vymedzovalo kamenné opláštenie, múriky z nasucho kladených plochých kameňov, pred vonkajším múrikom sa nachádzala berma. Val založili do upraveného, zrovnaného terénu, medzi vnútorným múrikom a okrajom stavebnej jamy tak vznikol žlabovitý útvar. V priestore výskumu mal val šírku 4,3–4,4 m. Prevažná väčšina črepov nájdených v telese valu patrí lužickej kultúre, podobne ako bronzová puklička lievikovitého tvaru, našli sa však aj črepy púchovskej kultúry. Pri porovnaní výsledkov súčasného výskumu s publikovaným opisom valu z výskumu zo začiatku sedemdesiatych rokov je badateľný rozpor. J. Moravčík vo vale rozpoznal dve stavebné fázy – staršiu predstavuje múr široký 4 m vybudovaný z veľkých kameňov. Prekrývala ho vrstva hlíny s črepami a miskou lužickej kultúry. Z misky sa našli ďalšie črepy vo vrstve na vnútornej ploche opevnenia. Na spodnom múre z plochých kameňov postavili múr široký 1,8–2 m (Moravčík 1980, 30). Nezrovnalosti v opise valu z dvoch etáp výskumu možno vysvetliť tým, že začiatkom sedemdesiatych rokov val skúmali na dvoch miestach vzdialených od seba 52 m. V reze valom v sonde I/72–73 sa nálezová situácia mohla celistvejšie dochovať než v nami skúmanom mieste, kde sa nadstavba valu nedochovala.

Akropola bola najintenzívnejšie osídlená v období púchovskej kultúry. Na jej ploche v minulosti odkryli rad obytných i hospodárskych stavieb s kolovou konštrukciou, mocná sídlisková vrstva obsahovala množstvo črepov i rôznych drobných predmetov. Pri súčasnom výskume sa okrem akropoly otvorili sondy v ďalších piatich polohách. Na troch rôznych miestach v podhradí sa pozostatky po osídlení v dobe laténskej nezistili, na Malom vrchu sa našli len ojedinelé črepy. Vo vrcholovej časti hradiska s dôkladmi intenzívneho využívania polohy v dobe bronzovej a vo včasnom stredoveku sa našli len črepy z niekoľkých nádob púchovskej kultúry roztrúsené v povrchovej vrstve. Podľa dnešného stavu bádania preto predpokladáme, že centrom púchovského osídlenia Veľkého vrchu bola akropola s plošnou výmerou 0,6 ha, valom vyčlenená z areálu hradiska. Vybudovanie malého hrádku v najvyššej polohe vnútri staršieho rozľahlého hradiska v Divinke nie je výnimočné, zodpovedá obrazu o typoch a vývoji opevnení púchovskej kultúry v hornatých oblastiach Slovenska (Pieta 2008, 119, 121–123). Z uvedeného možno odvodiť, že akropolou od zvyšku hradiska oddelili na terénnom zlome valom v dobe laténskej, a nie v dobe bronzovej. Tomu by zodpovedali aj málopočetné črepy púchovskej kultúry nájdené v násype jeho telesa. Vyťažená hlina použitá na stavbu valu obsahovala predovšetkým predmety z predošlej, lužickej fázy osídlenia hradiska, čo je jasným dôkazom, že pochádza zo staršieho osídlenia priľahlej plochy. S tým korešponduje aj J. Moravčíkom opísaná skutočnosť, že črepy z jednej misky lužickej kultúry sa našli tak vo vale, ako aj v areáli sídliska. K existencii a dobe výstavby prípadného mladšieho, užšieho valu sa pre nedostatok podkladov nemožno vyjadriť, svojou šírkou zodpovedá včasnostredovekému valu zo sondy VČ2 vo vrcholovej časti hradiska.

ZÁVER

Výskumom opevnenia vrcholovej časti hradiska v Divinke sa získali dôležité podklady pre datovanie jeho výstavby. Pôvodný val tu podľa výsledkov rádiouhlíkovej analýzy postavili v 10. stor. pred n. l., pravdepodobne v priebehu neskorej doby bronzovej (stupeň HB1). Jeho násyp obsahoval keramiku z mladšej až začiatku neskorej doby bronzovej, svedčiacu o tom, že pred výstavbou fortifikácie sa na Veľkom vrchu nachádzalo neopevnené výšinné sídlisko lužickej kultúry. Po úprave povrchu deštruovaného násypu valu skoro po dvoch tisícročiach, vo veľkomoravskom období, tento slúžil ako základ pre vybudovanie nového valu. V laténskej fáze osídlenia lokality od vrcholovej časti hradiska valom oddelili malý priestor dnešnej akropoly, čím vytvorili hrádok, ktorého ohraničená plocha bola intenzívne osídlená. Vtedy ostatné časti hradiska využívali v redukovanej miere. Rez opevnením v podhradí taktiež doložil dve etapy jeho výstavby. Mladšia je rádiouhlíkovou analýzou datovaná do veľkomoravského obdobia. K chronologickému zaradeniu pôvodného valu sa terénnym výskumom nezískali žiadne podklady. Vychádzajúc z celkovej situácie na lokalite a opísaných výsledkov výskumu fortifikácie v jej vyššie situovaných polohách predpokladáme, že ho vybudovali súčasne s obvodovým opevnením vrcholovej časti hradiska. K tejto úvahe nás vedie logická úvaha, že ak v dobe laténskej existoval dôvod na vybudovanie malého hrádku na vrchole Veľkého vrchu a neobnovili valy na obvode chrbita kopca, tak zrejme neobnovili ani rozsiahle zaniknuté opevnenie na svahoch kopca pod ním. V dobe veľkomoravskej využili zaniknuté valy celého mohutného pevnostného systému, ktorého pôvod siaha do neskorej doby bronzovej.

LITERATÚRA

- Benediková/Katkinová/Budinský-Krička 2016 L. Benediková/J. Katkinová/V. Budinský-Krička: *Ilava, poloha Porubská dolina. Pohrebisko lužickej kultúry na strednom Považí*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia XXVII. Bratislava – Nitra 2016.
- Budinský-Krička 1959 V. Budinský-Krička: *Slovanské mohyly v Skalici*. Bratislava 1959.
- Fusek 2017 G. Fusek: Kleiner Hortfund von Divinka. In: G. Fusek (Hrsg.): *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes XIX. Nitra 2017, 33–43.
- Holeščák 2016 M. Holeščák: Terminológia a typológia diaľkových zbraní z obdobia včasného stredoveku na území Slovenska. *Študijné zvesti AÚ SAV* 59, 2016, 5–24.
- Kempke 1988 T. Kempke: Zur überregionalen Verbreitung der Pfeilspizentypen des 8.–12. Jahrhunderts aus Starigard/Oldenburg. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, 1988, 292–306.
- König 2016 T. König: Nitrianski Slovania a zánik Veľkej Moravy. In: B. Chudzińska/M. Wojenka/M. Woloszyn (red.): *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Kraków – Rzeszów 2016, 181–191.
- Kujovský 2015a R. Kujovský: Keramika lužickej kultúry. In: V. Furmánek/J. Bátora/O. Ožďáni/V. Mitáš/R. Kujovský/J. Vladár: *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Staré Slovensko 4. Nitra 2015, 201–210.
- Kujovský 2015b R. Kujovský: Lužický kultúrny komplex. In: V. Furmánek/J. Bátora/O. Ožďáni/V. Mitáš/R. Kujovský/J. Vladár: *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Staré Slovensko 4. Nitra 2015, 174–181.
- Mihályiová 2017 J. Mihályiová: *Divinka*. Výskumná správa archeobotanická 19555/17. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2017. Nepublikované.
- Moravčík 1980 J. Moravčík: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1971–1975. *Vlastivedný zborník Považia* 14, 1980, 15–63.
- Petrovský-Šichman 1957 A. Petrovský-Šichman: Praveké opevnenie v Divinke. *Študijné zvesti AÚ SAV* 2, 1957, 87–90.
- Pieta 2008 K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia XI. Nitra 2008.
- Pieta 2015 K. Pieta: Včasnostredoveké mocenské centrum Bojná – výskumy v rokoch 2007–2013. In: K. Pieta/Z. Robak (ed.): *Bojná 2. Nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes XX. Nitra 2015, 9–49.
- Pieta 2016 K. Pieta: Hromadné nálezy z Prosieka a Vyšného Kubína. *Slovenská archeológia* 64, 2016, 261–279.
- Schulze-Dörrlamm 2002 M. Schulze-Dörrlamm: Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. In: J. Henning (Hrsg.): *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchszeit*. Mainz 2002, 109–122.
- Veliačik 1991 L. Veliačik: Beitrag des Gräberfeldes in Diviaky nad Nitricou zur Chronologie der Denkmäler der Lausitzer Kultur in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 39, 1991, 143–214.
- Veliačik 2004 L. Veliačik: Nové poznatky ku štruktúre hradísk lužickej kultúry na severnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 36, 2004, 57–74.

Oldest fortification of Veľký vrch in Divinka

S u m m a r y

Veľký vrch Hill rises over the Váh river and the village Divinka (district Žilina), on the borders of Bytča and Žilina Valleys. Massive ramparts surrounds a space of about 12 hectares and divide it into three zones, each of which was excavated by archaeologists: suburbium, peak part and acropolis (Fig. 1).

Trench through the ramparts of suburbium showed two building phases (Fig. 2). Dating of the older rampart remains open, but according to the results of the radiocarbon analysis, the younger one was built in the Great Moravian Period.

Two phases of the building of the ramparts were also proven at the peak part (Fig. 3). The older phase was heavily modified by the construction of the younger one, dated to the Great Moravian Period based on the finding of the Early Medieval arrowhead in its construction (Fig. 4: 5). The older rampart, containing pottery of the Lusatian culture (Fig. 4: 1–4) and a small fragments of clay daub, is dated by the radiocarbon dating roughly to the 10th century BC (Fig. 5). This date overlaps with the chronological phase VII of the Lusatian culture, belonging to the end of the Late and the beginning of the Final Bronze Age, conventionally absolutely dated to the years 1000–900 BC. Based on the presence of pottery inside the older wall it is evident, that the building of the wall during the stage Ha B1 was preceded by a Lusatian settlement without fortification during Ha A2–beginning of Ha B1 stages.

Acropolis wall had only one visible building phase, with core made of loose rocks and clay, without identified the remains of the wooden structure. Outer and the inner side of the rampart were reinforced by stone walls, with the berm from the outside. According to the current state of research, the ramparts were made during the Púchov culture, bearers of which enclosed the smaller part on the peak of the previously settled hillfort, thus making a smaller fortified refuge by itself.

Fig. 1. Divinka. Ortophotomap of the fortifications of the hillfort Veľký vrch identified in the terrain. Circles indicate the location of archaeological trenches. 1 – acropolis, trench IV/1972 and trench VV1; 2 – trench I/1972; 3 – peak part of the hillfort, trenches VČ1 and VČ2; 4 – suburbium, trench HP1.

Fig. 2. Divinka, hillfort Veľký vrch. Sections and ground plan of the trench HP1 at suburbium. A – north-western section; B – ground plan; C – south-eastern section. Legend: a – level of the ground plan drawing; b – destruction of the older rampart.

Fig. 3. Divinka, hillfort Veľký vrch. Sections of trenches at the peak part. A – trench VČ1, western section; B – trench VČ1, northern section; C – trench VČ1, eastern section; D – trench VČ2, eastern section. Legend: a – finding spot of early medieval arrowhead; b – location of the sample taken for radiocarbon dating; c – destruction of the older rampart.

Fig. 4. Divinka, hillfort Veľký vrch. Peak part, items from trenches VČ1 and VČ2. 1–4 – pottery; 5 – iron.

Fig. 5. Divinka, hillfort Veľký vrch. Peak part, calibrated radiocarbon diagram of the charcoal samples taken from the construction wood in trench VČ2 (Fig. 3: b).

Translated by Michal Holeščák

PhDr. Gabriel Fusek, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
gabriel.fusek@savba.sk

Mgr. Michal Holeščák, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
michal.holescak@savba.sk